

MART KULDKEPP

„Deor“: kaduvus on lohutus

Keskaegses kirjanduses leidis maailmalõpu teema käsitlemist peamiselt apokalüpsise nime all tuntud tekstižanris, mille tuntuimaks näiteks oli Uue Testamendi Johannese ilmutusraamat. Nägemuslikud kirjeldused maailma hukust ja jumalariigi saabumisest suurejooneliste looduskatastroofide saatel jõudsid kiiresti aga ka rahvakeelsetesse kirjandustesse, seda mh germaani rahvaste juures. Vanapõhja kirjanduse ilmselt tuntuim luuleteos, nägemuspoeem „Völuspá“ (Rein Sepa tõlkes „Nägijatari kuulutus“),¹ pakub nimelt seesugust dramaatilist maailmalõpuvisiooni, kuigi mitte just otseselt kristlikus võtmes.² Ka vanainglise kirjandusest leiab viimse kohtupäeva kujutamise kohta mitmeid näiteid, üks mõjuvam kui teine.³

Samas pole vale väita, et mingis mõttes maailma lõpuga tegelevaid tekstižanre oli keskaja kirjanduses oluliselt rohkemgi, kuivõrd n-ö viimse kohtupäeva presumpstioon kuulus igasuguse maailma- ja inimesekäsituse juurde. Seesugust põhimõttelist pessimismi võiks 20.–21. sajandi tuumasõja ootamisest isegi troostitumaks pidada, kui selle juurde ei kuulunuks mitte ülioluline pääsetee: inimese võimalus ennast kõigele vaatamata patust puhastada ja maailma huku järel taevariiki pääseda. Ehkki seeläbi asetati vaese patustaja õlgadele ränk, reeglina üle jõu käiv moraalne koorem, peitus perspektiivis siiski suur ja põhimõtteline lohutus, mis pakkus tõsiusksele rohkem kaitset, kui kõige pommikindlam tuumavarjend seda tänapäeva superriikastele anda saab.⁴

Et maailma hukust pääsemine võimalikuks saaks, pidi patustaja veenduma siinpoolsuse petlikkuses ja teispoolsuse tegelikkuses ning võtma omaks sihi seada oma eluviisid rajale, mille moraalne puhtus lubaks tal viimsest kohtusaalist auga taevariiki tõusta. Eelmodernses ja samahästi kui kirjaoskamatus kultuuriruumis sobis luulevorm sellise sõnumi edasiandmiseks hästi, olles kergesti meelde jätav ja reprodutseeritav ning lubades siinpoolsuse kaduvust ilmekate näidete varal alla kriipsutada, samal ajal pääsemise põhimõttelist võimalikkust esile tõstes. Siin käsitlen sellest vaatenurgast vanainglise poeemi „Deor“, avades selle kultuuriloolisi tagamaid kahest eri aspektist: legendaarsest ja eeleegilisest, mis mõlemad suubuvad lohutuse ja seeläbi ka eelseisva viimse kohtumõistmise teemasse.

Legendaarsus

10. sajandist pärit Exeteri käsikirjas („The Exeter Book“) leiduv kõigest 42 rea pikkune anonüümne „Deor“ on mitmeti tähelepanuväärne. Ehkki tänapäevani säilinud vanainglise poeetiline korpus on selle enam kui tuhande aasta tagust päritolu arvesse võttes võrdlemisi mahukas, moodustavad (pool)ilmalikud tekstid sellest tagasihoidli-

1 Rmt-s: Vanem Edda. Tlk R. Sepp. Tallinn, 1970, lk 7–14.

2 „Völuspá“ kui apokalüptilise teksti kohta vt: The Nordic Apocalypse. Approaches to Völuspá and Nordic Days of Judgement. Toim. T. Gunnell, A. Lassen. Turnhout, 2013.

3 Vt M. Förster, A New Version of the Apocalypse of St Thomas in Old English. Anglia – Zeitschrift für englische Philologie, 1955, kd 73, nr 1, lk 7.

4 E. Osnos, Doomsday Prep for the Super-Rich. The New Yorker, 30.01.2017.

kuma osa ning otseselt vanagermaani legendaarse traditsiooniga haakuvad luuletused omakorda hoopiski väikese jao. Teised heroilise sisuga poeemid „Maldoni lahing“ („The Battle of Maldon“)⁵ ja „Brunanburhi lahing“ („The Battle of Brunanburh“), nagu ka „Beowulfi“ interpolatsioonina säilinud „Võitlus Finnsburhis“ („The Fight at Finnsburh“), ei sisalda praktiliselt mingeid viiteid germaani rahvaste ühisele kangelaseepilisele varasalvele. Vastupidiste näidetena võib lisaks „Beowulfile“⁶ nimetada veel vaid kahe lühikese fragmendi ulatuses säilinud eepost visigootide kuningast Walterist („Waldere“), 144 värsirea pikkust kangelas- ja tarkuspoeemi „Widsith“ („Widsið“) ning sedasama „Deori“.

Kõigis tekstides, milles legendaarsed allusioonid esinevad, on neile iseloomulik tugev elliptilisus: tuntud lugudele viidatakse reeglina vaid napi vihje kaudu. Eriti kehtib see „Widsithi“ pikkade, geograafilise läheduse alusel reastatud kuninga- ja hõimunimeloetelude kohta, millel võis oma kaasajal olla eelkõige mnemotehniline funktsioon. Olgu siinkohal näitena toodud „Widsithi“ värsiread 19–28:⁷

*Ætla valitses hunne, Eormanric goote,
Becca baningeid, Gifica burgunde,
Caesar kreeklassi, Caelic soomlasi,
Hagena holmruuge ja Heoden glomme,
Witta valitses sueeve, Wada häsinglasi,
Meaca myrgingeid, Mearchealf hundingeid,
Deodric franke, Dyle rondingeid,
Breoca brondingeid, Billing varne,
Oswine valitses ölandlasi ja Gefwulf jüüte,
Finn Folcwalding friislaste sugu.⁸*

Selliseid pikki värsivormis loetelusid leidub ka vanapõhja kirjanduses, kus need on tuntud kui *pulur* (ains. *pula*). Eeltsiteeritule lähedase stroofi võib leida näiteks 13. sajandi vanaislandi „Hervöri ja Heiðreki saagast“ („Hervarar saga ok Heiðreks“, stroof 75):

*Vanasti Humli
valitses hunne,
Gizurr gaute
ja Angantýr goote,*

⁵ Keskaegsetes käsikirjades on kõik nimetatud luuletused ilma pealkirjadeta.

⁶ Beowulf: Anglosaksi eepos. Tlk R. Sepp. Tallinn, 1990.

⁷ Minu tõlge rmt-st: R. W. Chambers, Widsith. A Study in Old English Heroic Legend. Cambridge, 1912, lk 191–197.

⁸ Tsitaadis leiduvatest tuntumatest nimedest tuleks tähelepanu juhtida 5. sajandi hunnide valitsejale Attilale (Ætla, vanapõhja traditsioonis Atli), 4. sajandi gootide kuningale Ermanaricile (Eormanric, vanapõhja traditsioonis Jörmunrekr), Bütsantsi keisrile (Caesar) ning 5.–6. sajandi gootide kuningale Theoderichile (Peodric). Müstiline on soomlaste (tegelikult on muidugi võimatu öelda, keda sõnaga *Finnum* täpselt silmas on peetud) valitsejanimi Caelic, mida on mõnikord peetud moonutatud variandiks nimest Kalev (vt R. W. Chambers, Widsith, lk 192).

taanlasi Valdarr
ja valle Kjárr;⁹
Alrekr vapper
aga inglise rahvast.¹⁰

Ehkki ka „Deori“ on loetud kataloogpoeemide hulka,¹¹ pole vaatamata selle vihjete suhtelisele lakoonilisusele siiski tegemist klassikalise *pula*'ga, mille legendaarsed allusioonid täidavad pigem mnemotehnilist kui narratiivset funktsiooni. Pigem võib arvata, et „Deori“ lakoonilisus tuleneb eeldusest, et lood, millele viidatakse, on kuulajaskonna seas üldtuntud. Selle lootuse õigustatus nähtub ehk sellestki, et ka tänapäevased uurijad suudavad (kuigi peamiselt vaid sadu aastaid hilisemate vanaislandi allikate toel) neist suurt osa lahti seletada.

„Deori“ 1. stroofis mainitavad Weland ja Niðhad on kahtlemata identsed „Vanemast Eddast“ ning „Berni Þiðreki saagast“ („*Þiðreks saga af Bern*“) tuntud legendaarse võlursepa Völundri ning kuningas Níðuðri, Närke (tänapäeval maakond Roots) valitsejaga. „Vanema Edda“ „Völundri laul“ („*Völundarkviða*“) jutustab, kuidas ajal, mil Völundri vennad Slagfiðr ja Egill olid läinud oma kadunud naise otsima ning Völundr üksinda koju jäänud, tungis talle kallale Níðuðr, kes lasi Völundri kinni siduda ja enda juurde viia, et too talle varandusi sepistaks. Et vältida sepa põgenemist ja kättemaksu, lõigati kuninganna nõuandel põlvede juurest läbi Völundri sooned. Seejärel pandi ta tööle laiule, kuhu teda tulid uudistama Níðuðri väikesed pojad. Völundr meelitas poisid enda juurde, tappis nad ja lõikas maha nende pead. Poiste silmadest, pealuudest ja hammastest sepistas ta ehted, mille ta saatis kingituseks Niðuðrile, kuningannale ja printsess Böövildrile. Böövildr, kes oli teinud katki Völundri tehtud sõrmuse, tuli seda sepa juurde parandama, Völundr jootis ta täis ja vägistas ta. Seejärel lendas Völundr enda valmistatud tiibade abil murest murtud Níðuðri juurde ja rääkis talle toimunust. Raskejalgne Böövildr kinnitas Völundri sõnu, Völundr aga lendas minema ning Níðuðr ja tema elusolevad perekonnaliikmed jäid suurde kurbusesse maha. Samale legendile viitab ka „Deori“ 2. stroof, mille Beadohild vastab vanapõhja Böövildrile.¹²

Meile tundmatu on järgneva salmi viide Maeðhildi (nimekuju on suuresti oletuslik) ja teda armastava Geati kohta. Seevastu on hästi tuntud 4. salmi Peodric, kes on suure tõenäosusega 5.–6. sajandi gootide kuningas Theoderich Suur: Rooma vallutaja, Itaalia kuningas ja filosoof Boethiuse patroon ning surmamõistja. Vanagermaani eepilises traditsioonis sai temast Þiðreki, Þjóðreki, Dietrichi vms nime kandev legendaarne kangelane, keda mainitakse juba 9. sajandi algusest pärineval Röki ruunikivil

⁹ Kjárr näib olevat vanapõhja mugandus nimest Caesar, mille all peetakse tõenäoliselt silmas Bütsantsi keisrit. Vallid (*valir*) tähendasid algselt ilmselt gallialasi ehk kelte (vt etimoloogiliselt seotud nimetusi nagu Wales ja Valloonia), kuid seda kasutati ka roomlaste kohta (vt Saga Heiðreks konungs ins vitra. The Saga of King Heidrek the Wise. Tlk C. Tolkien. London, 1960, lk 46).

¹⁰ Rmt-s: Kolm saagat Põhjamaade muinasajast. Tlk M. Kuldkepp. Tartu, 2011, lk 72.

¹¹ Vt N. Howe, Old English Catalogue Poems. Copenhagen, 1985.

¹² The Poetic Edda Volume II: Mythological Poems. Tlk U. Dronke. Oxford, 1997, lk 243–254.

Rootsis. Temast räägivad ka 9. sajandi vanatülemsaksa „Hildebrandslied“, mõned „Vanema Edda“ kangelasluuletused, ilmselt 13. sajandil Norras kirjutatud „*Þiðreks saga*“ ja viimasega umbes kaasaegne keskülemsaksa „Nibelungenlied“,¹³ nagu ka hiliskeskaegsed ja varauusaegsed fantastilist laadi kirjandusteosed, kus Dietrich seikleb osalt allegoorilises, osalt mütoloogilises maailmas ning võitleb teiste kangelaste ja üleloomulike olenditega.

Ehkki ka „maeringite loss“ („Maeringa burg“) on muudest allikatest tundmatu, vastavad „Deoris“ mainitud kolmkümmend talve „Hildebrandsliedis“ antavale infole, et rivaal Odoacari poolt minema kihutatud Theoderich veetis sama pika ajavahemiku hunnide kuninga Attila juures maapaos.¹⁴ Sajand varem elanud gooti kuningas Ermanarici (tekstis Eormanric; pärimuse järgi Theoderichi onu) julmusest annab tunnistust 6. sajandi gooti ajaloolase Jordanese „Geticas“ leiduv lugu sellest, kuidas Ermanaric lasi kättemaksuks truudusetuse eest hobustel surnuks trampida Sunilda-nimelise naise, kuid langes seejärel ise Sunilda vendade Saruse ja Hammiuse kättemaksu ohvriks. Vanapõhja kirjanduses kirjeldatakse sama, kuningas Jörmunrekrist, Svanhildrist, Hamðirist ja Sörlist jutustavat episoodi „Vanema Edda“ luuletustes „Hamðismál“ ja „Guðrúnarhvöt“ (Rein Sepa tõlkes „Hamdiri lugu“ ja „Gudruuni õhutus“; neist esimest on peetud „Vanema Edda“ kangelasluuletustest üheks vanimaks), 9. sajandist pärinevas skald Bragi Boddasoni „Ragnarsdrápas“¹⁵ ning proosaümberjutustuse kujul „Völsungite saaga“ („Völsunga saga“) kahes viimases peatükis.¹⁶ Sama lugu mainib ka 12. sajandi Taani ajaloolane Saxo Grammaticus oma „Gesta Danorumis“.¹⁷

Lõpuks on muudest allikatest tuntud ka 7. stroofi heodeningid ja Heorrenda. Hjaðningavígi nime all tuntud taplust valgustavad kõige põhjalikumalt vanaislandi „Sörli lugu“ („Sörla þátttr“, leidub 14. sajandi lõpust pärit suure kuningasaagade kompilatsiooni „Flateyjarbók“ kuningas Ólafr Tryggvasoni saagas) ning Saxo Grammaticus.

Saxo järgi oli Hithinus (vanaislandi Heðinn) ühe suurema Norra hõimu kuningas, kes kihlus jüüti kuninga Hogini (vanaislandi Högni) tütre Hildaga (vanaislandi Hildir). Hithinus ja Hogin said esmalt hästi läbi ning olid isegi lubanud teineteise eest vajadusel kätte maksta, kuni hakkasid levima kuulujutud, et Hithinus oli juba enne abielu sõlmimist Hilda võrgutanud ja ta enda omaks teinud. Hogin jäi jutte uskuma ning ründas Hithinuse laevu, sai aga lüüa ning pidi pöörduma tagasi Jüüti- maale. Taani kuningas Frotho, kelle teenistuses mõlemad mehed olid, proovis nende vahel rahu sobitada, kuid nähes, et see on võimatu, otsustas, et asi tuleb lahendada kahevõitlusega. Hithinus sai duelli käigus raskelt haavata, kuid Hogin säästis ta elu,

¹³ Nibelungide laul: keskülemsaksa kangelaseepos. Tlk R. Sepp. Tallinn, 1977.

¹⁴ Vt nt R. North, Is There More Like Beowulf? Old English Minor Heroic Poems. Rmt-s: Beowulf & Other Stories: a New Introduction to Old English, Old Icelandic and Anglo-Norman Literatures. Toim. R. North, J. Allard. London; New York, 2007, lk 112.

¹⁵ Vanapõhja luulekunsti tutvustust vt K. Zilmer, Vanapõhja luulekunst. Akadeemia, 2008, nr 4, lk 731–770.

¹⁶ Völsungite saaga. Tlk M. Kuldkepp. Tartu, 2009.

¹⁷ Eesti keeles on „Gesta Danorum“ osaliselt ilmunud: Saxo Grammaticus, Taanlaste vägi- teod: Katkendeid. Tlk A. Saluäär. Tallinn, 2000.

kuna Saxo teatel peeti vanade skandinaavlaste juures häbiväärseks, kui täies elujõus mees tapab noorema ja nõrgema. Kaaslased viisid Hiithinuse koju; seitse aastat hiljem kohtusid samad mehed aga taas ning seekord tapsid teineteist. Saxo järgi olevat Hilda niivõrd igatsenud oma peigmehe järele, et äratas mõlemad langenud sestpeale igal öösel nõiakunsti abil üles ning nad said oma võitlust jätkata.¹⁸

Tõenäoliselt hilisemat päritolu „Sörli loos“ seostuvad süžeege teatavad mütoloogilised elemendid (kogu konflikt leiab aset jumalanna Freyja mahitusel) ning duell lõpeb pärast 143 aastat kestnud võitlust tänu kristlasest kuninga Ólafr Tryggvasoni saabumisele. Hjarrandi („Deori“ Heorrenda) on „Sörli loos“ Serklandi (st moslemitega asustatud Lähis-Ida) kuningas ja Heðinni isa.¹⁹

„Deori“ variant sellest legendist on kõige lähedasem loole, mille võib leida 13. sajandi keskülemsaksa eeposest „Kudrun“. Nagu „Deori“ Heorrenda, on „Kudruni“ Horant Taani kuulsaim laulik, kes olevat laulnud niivõrd kaunilt, et teda ei jäänud kuulama mitte ainult inimesed, vaid ka metsloomad ja linnud. Horanti isand on hetelingide (heodeningide) klanni kuningas Hetel, kes ihaldas endale Iirimaa kuninga Hageni tütart Hildet. Hilde meelitati Horanti laulukunsti abil Heteli laevade juurde ja rööviti. Kuningas Hagen järgnes laevadele kuni Heteli valdusteni Läänemere lõunakaldal, kus toimus kahevõitlus, mis lõppes aga rahu sõlmimisega. Hilde anti Hetelile naiseks ning Hagen pöördus rikkalike kingitustega Iirimaaale tagasi.²⁰

Eleegilisus

Oma suuresti legendaarsele sisule vaatamata pole „Deor“ samas kindlasti mitte samasugune kangelaspoeem, nagu „Beowulf“ või ka „Vanema Edda“ pikad narratiivsed kangelasluuletused. Pigem täidavad „Deori“ legendaarsed allusioonid vaid teatud rolli laiemas retoorilises raamistikus ega kujuta endast katset eepilise lauliku distantseeritusega kirjeldada minevikus aset leidnud sündmuste käiku. Üks vanainglise kirjanduse omapärasid, millega „Deori“ seetõttu on seostatud, on eleegilisus.

Stanley B. Greenfield on defineerinud vanainglise eleegiat kui „suhteliselt lühikest introspektiivset või dramaatilist luuletust, millele on omane kannatust ja lohutust kõrvutatav kontrastiivne struktuur, mis näikse põhinevat kindlal isiklikul kogemusel või tähelepanekul ja mis väljendab suhtumist sellesse kogemusse“ ning mis „juhhib mingil määral tähelepanu ilmalike rõõmude kaduvale olemusele“.²¹ Taoline määratlus pole erilise analüütilise täpsusega rakendatav, mis nähtub sellestki, et võimalike vanainglise eleegiate arv on eri käsitlustes varieerunud kahest neljateistkümneni (viimast küll vaid sel juhul, kui võetakse arvesse ka eleegilisi episoode pikemate tekstide koosseisus).²² Seega poleks õige käsitleda eleegiat kui teistest eraldi seisvat ning selgelt piiritletavat žanri, kuid eleegilisus on kahtlemata äratuntav ning vana-

¹⁸ Saxonis Grammatici Gesta Danorum. Toim. A. Holder. Strassburg, 1886, lk 158–160.

¹⁹ G. Vigfússon, C. R. Unger, Flateyjarbok. En samling af Norske Konungesagaer. Förste bind. Kristiania, 1860, lk 275–283.

²⁰ Der Nibelunge Not. Kudrun. Toim. E. Sievers. Leipzig, 1921, lk 376–431.

²¹ S. B. Greenfield, The Old English Elegies. Rmt-s: Continuations and Beginnings: Studies in Old English Literature. Toim. E. G. Stanley. London, 1966, lk 143.

²² R. D. Fulk, C. M. Cain, A History of Old English Literature. Oxford, 2005, lk 179–180.

germaani kirjanduse jaoks laiemaltki iseloomulik joon, mis väljendub mh selgelt ka vanapõhja luules.²³

Tuntuimad ja ka Greenfieldi definitsiooni järgi kõige klassikalisemad näited vanainglise elegeiatest on „Rändaja“ („The Wanderer“) ja „Meresõitja“ („The Seafarer“).²⁴ Neist poemidest, mille peategelane kurdab samuti langust isanda ebasoosingusse ning edasist rasket saatust pagulasena, eristub „Deor“ eeskätt just legendaarsete allusioonide rohkuse ja konkreetsuse poolest – teised elegeiad väljendavad peategelase kannatusi võrdlemisi üldsõnaliselt, mainimata ühtegi isiku- või kohanime, rääkimata jutustaja enda omast.

Samas üks märgilisi asjaolusid, mis „Deori“ teiste elegeiatega seob, on just laulik Deori enda nimi. Deor, mis vanainglise keeles tähendab „metslooma“ (etümololoogiliselt seotud tänapäeva inglise keele sõnaga *deer* ‘hirm’), pole teadaolevalt ei ajalooline ega legendaarne nimi: vähemalt „Kudrun“ ei räägi midagi konkureerivast laulikust, kelle koha Horant olevat endale saanud. Pigem võib oletada, et Deor tähendab teistestki vanainglise elegeiatest tuntud pagulast või lindpriid.

„The Wandereri“ peategelast kirjeldatakse sõnaga *eardstapa* (sõna-sõnalt „maad mööda astuja“). „The Seafareris“ nimetab peategelane end üheks „neist, kes oma kurbusesamme kõige laiemalt seavad“ (*þe þa wræclastas widost lecgað*).²⁵ Selle epi-teediga on seotud tavapärased vanainglise sõnad pagulase või lindprii kohta: *wrecca* või *eardwrecca*, mis omakorda on seotud sõnaga *wracu* (valu, kannatus, kurbus).

Vihjeid leidub aga ka lindprii ja metslooma mõistete seotuse kohta. Raskesti mõistetavas vanainglise poemis, mis on tuntud nime all „Wulf ja Eadwacer“ („Wulf and Eadwacer“) esineb nimena sõna *Wulf* (hunt), mida enamik teadlasi ongi pidanud ühe tegelase pärisnimeks,²⁶ kuid mida vähemalt mõnel juhul on paralleelselt tõlgendatud tegelase lindpriiuse markerina.²⁷ Sarnast lindprii kõrvutamist hundiga võib leida nii vanainglise õiguslikust terminoloogiast kui ka nimede „Maxims I“ ja „Maxims II“ all tuntud gnoomilistest poemidest. Edward Usutunnistaja seadustekogus mainitakse lindprii kohta järgmist: „Lupinum enim gerit caput a die utlagationis sue, quod ab Anglis vulvesheved nominatur“ („Sest ta kannab alates oma lindpriiuse alguspäevast hundipead, mida inglased nimetavad *wulvesheved* („hundipea““).²⁸ Samuti Exeteri käsikirjas säilinud „Maxims I“ (värsiread 156–147) sisaldab aga järgmist mõttestera:

Wineleas, wonsælig mon genimeð him wulfas to geferan,

²³ Vt nt Päikeselaul. Tlk M. Kuldkepp. Mäetagused, 2009, nr 42, lk 127–144.

²⁴ Rein Sepa eestikeelses tõlkes ilmunud pealkirjade „Lindprii I“ ja „Lindprii II“ all: Anglo-saksi kroonikad ja poemid. Tlk R. Sepp. Tallinn, 1992, lk 41–56.

²⁵ The Seafarer. Toim. I. Gordon. Oxford, 1979, lk 41.

²⁶ Vähemalt üks uurija on pidanud *wulf*i ka tõeliseks hundiks ja kogu luuletust seega loomavalmikis (W. J. Sedgfield, Wolf and Eadwacer. Modern Language Review, 1931, kd 26, lk 74–75); teine on tõlgendanud jällegi Eadwacerit mitte pärisnime, vaid nimisõnana tähenduses „valvur“ (J. F. Adams, „Wulf and Eadwacer“: An Interpretation. Modern Language Notes, 1958, kd 75, nr 1, lk 1–5) jne.

²⁷ H. Bradley, Review of Henry Morley’s „English Writers“. Academy, 1888, kd 33, nr 2, lk 197–198.

²⁸ St lindprii pead võib maha lüüa igatüks nagu hundi omagi. Täpse tõlke eest kuulub autori tänu Neeme Näripäle.

felaƿæcne deor. Ful oft hine se gefera sliteð
[Sõpradeta, kurvameelne mees võtab omal kaaslasteks hundid,
salakavalad loomad. Tihti kaaslane rebib ta tükkideks.]²⁹

Järgides sama loogikat, mida on rakendatud „Wulfi ja Eadwaceri“ ning nime Wulf puhul, on seega alust tõlgendada nime Deor, mida „Maxims I“ toodud näites kasutatakse hundi tähenduses, kui märki peategelase lindpriiusest või vähemalt pagulusest.

Lohutus

Teiste vanainglise elegeiatega võrreldes ebatavaline on „Deori“ mitmeosaline struktuur. Nii vormiliselt kui temaatiliselt jaguneb teos viieks stroofiks, millest igaüks on omaette, refrääniga lõppev lühinarratiiv (*exemplum*); üldistav-filosoofiliseks 6. stroofiks ning samuti legendaarset allusiooni sisaldavaks lõpustroofiks, mis samuti lõpeb refrääniga.

Exemplum (ld ‘näide’) oli antiik- ja keskaegses kirjanduses levinud narratiivne võte, mida võiks tõlkida ka kui „eeskuju“ või „illustratsiooni“. Teksti retoorilise struktuuri seisukohalt on olulisem teine tähendusvarjund: *exemplum* on näide, mis peab illustreerima mingisugust filosoofilist väidet. Seoses teksti moraaliga on kohane esile tõsta aga ka *exemplum*’i eeskuju-funktsiooni: lugejalt oodatakse toodud näitest õppuse võtmist ning sellest lähtuvalt omaenda käitumise muutmist.³⁰ *Exemplum*’id olid laialt levinud teiste kirjandusžanride (nt hagiograafia) osana, kuid ka eraldiseisvate, mingit moraalipõhimõtet illustreerivate lühinarratiividena.³¹

Exemplum’ite kasutamine illustratiivseks ja moraliseerivaks otstarbeks täidab üht Stanley B. Greenfieldi eelegilise kriteeriumidest: „juhtida mingil määral tähelepanu ilmalike rõõmude kaduvale olemusele.“³² Pole kahtlust, et ka „Deori“ autoril oli selline taotlus, mis kõige selgemalt ilmneb igale *exemplum*’ile ning poeemi lõpuosale järgnevas refräänis „*þæs ofereode, þisses swa mæg*“ (sõna-sõnalt umbes „too möödus, nõnda möödugu seegi“). Refraään täidab seega iga *exemplum*’i suhtes eraldi moraalilise rolli, kuid seda poeemi viimases värsireas kasutades allutab autor samale õppetunnile ka jutustajast enesest rääkiva lõpuosa ning luuletusest saab temaatiline tervik. Taoline retooriline struktuur, mis vastab Greenfieldi eelegilisele kannatuse-lohutuse kontrastile (*exemplum* – kannatus, refrään – lohus), seob „Deori“ juba antiikajast pärit ning keskajal väga elujõulise *consolatio* ehk lohutuskirjanduse traditsiooniga.

Algupäraselt tähistas *consolatio* matuselistele või muidu avalikele leinajatele mõeldud kõnet (nn *consolatio mortis*), kuid laienes hõlmamaks ka epistolaarset kirjandust ja filosoofilisi traktaate leina ja kannatuse olemusest ning samasisulist eelegilist ja

²⁹ Vt A. L. Klinck, Animal Imagery in „Wulf and Eadwacer“ and the Possibilities of Interpretation. Papers on Language and Literature, 1987, kd 23, nr 1, lk 7.

³⁰ J.-A. Shelton, Persuasion and Paradigm in Seneca’s „Consolatio ad Marciam“ 1–6. Classica et Mediaevalia: Revue Danoise de philologie et d’histoire, 1995, kd 46, lk 158.

³¹ Eestikeelset lühitutvustust *exemplum*’itest vanapõhja kirjanduse kontekstis vt: M. Kuldkepp, Läänefjordide Auðuni lugu. Kontekstid ja konvergensid. Vikerkaar, 2010, nr 1/2, lk 81–82.

³² S. B. Greenfield, The Old English Elegies, lk 143.

epigrammilist luulet. *Consolatio* lähte-*topos*'eks on Manfred Kerni järgi lein või kannatus, mida tekstis käsitletakse individuaalse/üldkehtiva retoorilises pingeväljas. Kõneledes individuaalsest juhtumist ja konkreetsetest kannatustest, stiliseerib *consolatio* neid samas kui näidet (*exemplum*) mingist maailma kohta kehtivast üldisest tõest. Teksti adressaadile, kes ennast *exemplum*'i tegelastega samastab, meenutatakse seega, et tema olukord pole mitte ainulaadselt halb, vaid selles on midagi üldinimlikku. Niisuguse võttega ületatakse lõhe individuaalse ja üldkehtiva vahel, võõrandunud indiviid tuuakse tagasi kogukonna rüppe ning konkreetsed kannatused muudetakse talutavaks nende n-ö perspektiivi asetamise teel.³³ Seega, nagu märgib Cicero oma „Tusculumi arutlustes“, pole *consolatio* otstarve kannatajat mitte ainult lahke sõnaga trööstida, vaid anda talle ka praktilist nõu, mil viisil oleks kõige õigem oma katsumusi tõlgendada.³⁴

„Deori“ lohutusalikkus põhineb samalaadsel, erinevate *exemplum*'ite ja nende peategelaste kogetud kannatuste vahele võrdusmärke tõmbaval retoorikal, mis seob üksildasest „metsloomast“ peategelase taas maailmaga ning sisendab näidete varal lootust, et ka tema kannatused on mööduvat laadi.

Keskaegne *consolatio* ei lähtunud üldjuhul mitte varasematest antiikeeskujudest, vaid 6. sajandi algupoole filosoofi Boethiuse teosest „Filosoofia lohutusest“ („De consolatione philosophiae“). Legendi kohaselt kirjutas Boethius selle kuningas Theoderichi poolt valesüüdistuse tõttu vangistatuna iseenda hukkamist oodates. Tekst kujutab endast dialoogi Boethiuse enda ning personifitseeritud Filosoofia vahel, kes lohutab surma minevat Boethiust platonistlike argumentidega kõige maapealse, eriti aga õnne ja õnnetuse kaduvusest ja näivusest, ning vastandab sellele Jumala headuse ja hinge igavese surematuse. „Filosoofia lohutusest“ oli keskajal väga populaarne ning paljuimiteeritud tekst, mis aasta 900 paiku tõlgiti legendi järgi kuningas Alfred Suure enda poolt ka vanainglise keelde.

Lisaks sellele, et „Deori“ retooriline lähedus *consolatio* žanrile tervikuna on ilmne, võib mõnede konkreetsete sisuliste paralleelide alusel oletada otsesemat seost Boethiuse teosega. Murray F. Markland ja W. F. Bolton³⁵ on juhtinud tähelepanu ka sellele, kui võrd heas kooskõlas on Deori refrääni moraal näiteks järgmiste Filosoofia sõnadega: „Quod si idcirco te fortunatum esse non aestimas, quoniam quae tunc laeta uidebantur abierunt, non est quod te miserum putes, quoniam quae nunc creduntur maesta praetereunt“,³⁶ ehk: „Seetõttu, kuna sa ei pea end õnnelikuks, sest toona soodsana tundunud (asjaolud) on möödanik, ei ole (põhjust) pidada end

³³ Vt M. Kern, *Consolatio as a Literary Genre*. Rmt-s: Brill's New Pauly. Classical Tradition, Volume I: A-Del. Toim. H. Cancik, H. Schneider. Leiden; Boston, 2009, lk 1012.

³⁴ Vt J.-A. Shelton, *Persuasion and Paradigm in Seneca's „Consolatio ad Marciam“* 1–6, lk 157. Seeläbi seisab lohutuskirjandus lähedal nn gnoomilisele ehk tarkuseluulele, mis oli samuti levinud nii antiik- kui keskajal ning millega „Deori“ on tihti seostatud. Vt R. Poole, *Old English Wisdom Poetry. Annotated Bibliographies of Old and Middle English Literature*. Cambridge, 1988, lk 23.

³⁵ M. F. Markland, *Boethius, Alfred and Deor*. *Modern Philology*, 1968, kd 66, nr 1, lk 1–4; F. W. Bolton, *Boethius, Alfred and „Deor“ Again*. *Modern Philology*, 1972, kd 69, nr 3, lk 222–227.

³⁶ Boethius, *Tractates. De Consolatione Philosophiae. The Theological Tractates. The Consolation of Philosophy*. Tlk H. L. Stewart, I. K. Rand. Cambridge (MA), 1968, lk 186.

õnnetuks, sest (asjaolud), mida praegu süingeiks peetakse, mööduvad.³⁷ Samuti toob Boethius sarnaselt „Deori“ autoriga konkreetseid näiteid inimestest, kelle õnn oli olnud muutlik (nt Lüüdia kuningas Kroisos 6. sajandist eKr).

Veelahe erinevate tõlgenduste vahel „Deori“ ja Boethiuse seotuse kohta jookseb sõltuvalt sellest, mida täpselt nähakse „Deori“ lohusliku sõnumina. Murray F. Markland on oletanud, et luuletuse autor, kes on Boethiust tõlgendanud kui mitte valesti, siis vähemalt pealiskaudselt, väljendab refräänis lootust, et kannatus kord möödub ja taas tulevad paremad ajad (vastavalt: nii, kuis too (kannatus) möödus, saab mööduma seegi (kannatus)), ehk luuletus tervikuna on oma sõnumilt optimistlik sama maapealse taustsüsteemi raames, milles toimub ka tegevus.³⁸

F. W. Bolton, kes on seevastu vaadelnud „Deori“ kui Boethiuse teose originaalitrüüd parafrasi, milles klassikalised *exemplum*’id (nagu Kroisose lugu) on küll asendatud germaani ekvivalentidega, kuid moraal on jäänud samaks, jõuab hoopis teisele järeldusele. Kuna Boethius mõistab näivustena hukka muutliku Fortuna mõlemad omadused, nii külmuse kui heasoovlikkuse, oletab Bolton, et „Deorile“ nagu Boethiuselegi on omane hoopis teatav *contemptus mundi* ning et refrään on tegelikult irooniline: „nii, kuis too möödus, möödub koos surma vältimatu tulekuga ka see – nagu kõik muugi, hea ja halb, mille üle valitseb Fortuna.“³⁹

Boltoni tõlgenduse võimalikkust toetab „Meresõitja“, kus leiduvad järgmised, tõepoolest võrdlemisi platonistlikku laadi read:

*sest ju kutsuvad rohkem mind
Issanda rõõmud, kui see surnud elu siin,
maine ja möödub. Mina ei usu,
et mis maiselt kallid ka, kestaks igavesti.*⁴⁰

Pöördudes tagasi legendide maailma, näib kõigi vähegi tuntud „Deori“ *exemplum*’ite kohta kehtivat (seda ka teiste allikate antava info põhjal), et tegelaste kannatused ühel või teisel moel lõpuks siiski mööduvad. Sepp Welandil õnnestub Niðhadile kätte maksta ja põgeneda. Pojast, kes vägistatud Beadohildile sünnib, sai legendide järgi üks vägevamaid vanagermaani kangelasi: ilmselt ajaloolisel 6. sajandi gooti kuninga Witigesil põhinev Widia (ka Wudga, vanapõhja keeles Vidrik või Viðga), kuulsa mõõga Mimmungri omanik, keda mainitakse vanainglise „Walderes“ ning kellest on pikalt juttu „Berni *Piðreki* sagas“. Kuidas lõppes Maeðhildi ja Geati lugu, pole teada, kuid Peodricil õnnestub 30-aastase eksiili järel oma valdustesse tagasi pöörduda ning ka julma kuninga Eormanrici valitsusaeg jõuab vägivaldse lõpuni – Ammianus Marcellinuse andmetel sooritas „Ermenrichus“ lõpuks enesetapu,⁴¹ „Vanema Edda“ järgi olid tema tapjateks Hamðir ja Sörli. Seega pole Marklandi väidete paikapidavus iseenesest välistatud ja „Deori“ võiks näha lihtsalt omamoodi eneseabi-luuletusena.

³⁷ Täpse tõlke eest kuulub autori tänu Ave Paesalule.

³⁸ M. F. Markland, Boethius, Alfred and Deor, lk 2.

³⁹ F. W. Bolton, Boethius, Alfred and „Deor“ Again, lk 224.

⁴⁰ Anglosaksi kroonikad ja poemid, lk 52–53.

⁴¹ The Roman History of Ammianus Marcellinus, Vol III. Tlk J. C. Rolfe. Cambridge (MA), 1939, lk 397.

Consolatio ja eneseabiõpikute retoorilist loogikat järgides jõuab luuletus välja tõestuseni, et kord peab pöörduma ka heodeningide lauliku Deori õnn. Sellega seoses on mitmed uurijad taas kord vihjanud „Deori“ iroonilisusele. Roberta Frank märgib heodeningide ja Heorrenda allusiooni kohta viimases stroofis, et lugu kahevõitlusest, mis Saxo järgi kestab kuni maailma lõpuni, on „kummaline valik“ lauliku jaoks, kes tahab lohutada end mõttega, et kurbus nagu rõõmgi on mööduv, või kinnitada oma kuulajale, et kuna inimene on surelik, siis peavad ka tema kannatused kord lõppema.⁴²

Seda väidet kommenteerida püüdes tuleb seada kahtluse alla, kas heodeningide lugu selle „Deori“ autorile tuntud variandis üldse sisaldas lõpmatut kahevõitlust – selle allusiooni lähim teadaolev paralleel „Kudrunis“, ehkki mitusada aastat hilisem, ju lõpeb hoopis rahu sõlmimisega ning Heteli ja Hilde pulmadega. Eeldades, et legend, millele „Deoris“ viidatakse, oli lähedasem Kesk-Euroopa kui vanapõhja variandile, sobiks ka luuletuse lõpustroofis viidatud lugu justkui viiele esimesele *exemplum*’ile iseloomulike n-ö õnneliku lõpuga lugude sekka. Teisalt aga pole seal küsimus ju mitte Heorrenda ega heodeningide isanda (keda võiks „Kudruni“ järgi nimetada Heteliks) õnnes, vaid hoopis tundmatu lauliku Deori kannatustes, mille tegeliku möödumise kohta pole meil mingit teavet.

Lõpuks aga iseloomustab nii Marklandi, Boltoni kui Franki lähenemisi probleem, et kaduvuse seisukohalt peaksid legendid olema esmapilgul ühitamatud muutliku Fortunaga. Samale vastuolule juhib Roberta Frank kaudselt tähelepanu, kui ta mainib, et „Deori vaimukus peitub osalt selles, kuidas ta käsitleb legendaarset samal alusel igapäevareaalsusega (*everyday reality*)“.⁴³ Raske on aga leida „Deorist“ midagi igapäevareaalset: ka heodeningide laulik Deor ise kuulub legendide maailma, olgu ta isik pealegi luuletuse autori väljamõeldis, ning legendide maailmas pole *per natura* midagi muutlikku. Vastupidi, legendaarsete kangelaste kuulsus oli germaani käibetakuse kohaselt üks väheseid asju, mis ei kao. Näiteks „Vanema Edda“ „Hávamáli“ ühed kuulsaimad stroofid (76 ja 77) ütlevad järgmist:

*Sureb su kari, surevad sugulased,
sured nõnda ka ise,
iialgi aga ei kao selle kuulsus,
kes omale teinud on nime.*

*Sureb su kari, surevad sugulased,
sured nõnda ka ise,
mina tean ühte, mis iial ei sure:
see, mida peetakse surnutest.*⁴⁴

Marklandi jaoks, kelle arvates „Deori“ lohususlikkus kuulub ainult siinpoolsusesse, „Deori“ ja „Hávamáli“ vahel vastuolu ei teki. Kui aga eeldada nagu Bolton, et

⁴² R. Frank, *Germanic Legend in Old English Literature*. Rmt-s: *The Cambridge Companion to Old English Literature*. Toim. M. Godden, M. Lapidge. Cambridge, 1991, lk 100.

⁴³ R. Frank, *Germanic Legend in Old English Literature*, lk 100.

⁴⁴ Minu tõlge. Originaali vt: Hávamál. Toim. D. A. H. Evans. London, 1986, lk 54.

autor suhtub legendidesse mingis mõttes irooniliselt ning „Deori“ lohutusreotrika ei räägi mitte ainult kannatuste möödumisest, vaid kõige kaduvusest üleüldse, muutub konflikt kangelaste surematusega ilmseks. Järgides Boethiuse mõtet kõige maapealse näivusest astub „Deori“ autor vastu legendide enda loomusele: legendid ei ole tema jaoks enam püsiväärtus, vaid midagi, mis on lähtuvalt kristlikust (või vähemalt platonistlikust) perspektiivist ajaloostatud, just nagu kuningas Kroisos oli seda Boethiuse jaoks. Kangelastest saavad inimesed ja nende inimlik ebaõnn kahvatub suurema eesmärgi kõrval, mida sobivad illustreerima „The Wandereri“ lõpuread Rein Sepa tõlkes:

*Mees olgu ustav. Ärgu ta läbematult
oma muresid kurtku, ehk meenub mõnd rohtu veel:
läheb ehk omal jõul. Lohutust otsigu,
halastust isa käest ülevalt, seal asub me kindlus.⁴⁵*

Lõpetuseks

Perspektiiv elada vähemalt mingil määral lootusrikkas maailmalõpuootuses pidi keskaegse inimese jaoks olema kahtlemata eelistatav väljavaatele „istuda kurvalt, rõõmudest kaugel“ („Deori“ 6. stroof). Olukorras, kus hukatus ja kadu olid ilmtin-gimata saabumas, oli põhimõtteliselt lohutav, et sündmusteks õigeaegselt ja õigesti valmistudes oli kõigele vaatamata lootust igavestest kannatustest pääseda. See, kes pakutud pääseteed kasutada ei tahtnud, võis süüdistada ainult iseennast.

Tänapäeval on igavikulist lohutust leida ilmselt keerulisem. Varakeskajal pidid vanad suured narratiivid (mida kangelaslegendid omal moel kahtlemata olid) alistuma veelgi suuremale narratiivile: viimse kohtumõistmise ja Kristuse teise tulemise omale, mis tühistas nii inimliku kui üliinimlik-kangelasliku sõltuvuse Fortuna kapriisidest. Võib kahtlustada, et praegu enam suurel osal inimestest millelegi alistuda ei ole ning ka kõige meelegeitlikumad ilmalikustunud ühiskonna katsed maailmalõpuhirmus konserve koguda ei lubaks võrreldavat südamerahu saavutada. Selles valguses on „Deori“ immanentne eneseabi-tõlgendus võib-olla otstarbekohasem kui transtsendentne ja boethiuslik.

Lõpuks võiks tähelepanu juhtida sellele, et inglise keeles leidub igasuguste raskete aegade tarbeks hea väljend *to muddle through*. Seda tõlkida pole kerge, aga umbkaudu võiks seda mõista kui kuidagimoodi (st kõigele vaatamata) ikkagi edasi rühkimist – ehtsa *eardstapa* kombel, kelle omaks peetud maavaldused on ebausaldusväärne isand kellelegi teisele läänistanud, kuid kes sellele vaatamata teadmata suunas oma teed jätkab. Kui mitte muud, siis vähemalt võib ta olla kindel selles, et mööduma saab seegi.

⁴⁵Anglosaksi kroonikad ja poemid, lk 47.